

- 29 Державний архів Херсонської області. – Ф.р. 3237. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 12.
30 Заватски В. Вказана праця. – С. 67.
31 Бюллетень Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов. – 1984. – № 120. – С. 34.
32 Вісник репресій в Україні. – 1981. – Вип. 6. – С. 4.
33 Інтерв'ю з пастором Церкви християн віри евангельської (м. Запоріжжя) В.Є. Гедаревичем. Записане 12.10.2010 р. // Архів автора.

SUMMARY

Tetiana Savchuk

The attitude of Protestants to perform military duty (1906–1980)

The article traces the attitude of Protestant denominations to perform military duty during the twentieth century. Specified on the ambiguity and studied attitude of believers to military service. Found that in this respect believers were forced to balance between public authorities, religious orders and their conscience.

Key words: Protestants, believers, military duty, army, government.

Тетяна Тхоржевська,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та етнографії України
Одеського національного
політехнічного університету*

СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПРО «ШТУНДУ»

Присвячено одному з актуальних аспектів проблеми взаємодії людини та соціального простору у традиційній культурі: опозиції «свій – чужий». Зокрема, розглянуті уявлення/ставлення окремих локальних груп – православних і протестантів, на матеріалах українського села.

Ключові слова: стереотип, уявлення, свій, чужий, православні, протестанти.

Проблеми історії повсякдення, «прихованої історії», «історії уявлень» поступово знаходять собі місце в колі зацікавлень української історичної науки. В антропологічних та соціологічних дослідженнях спостерігається тенденція до переміщення дослідницької уваги від макросистемних питань до мікромасштабних – соціальна мікросистема або й окрема людина стають предметом наукового пошуку. Сільська громада також є мікроструктурою, яка, принаймні порівняно з містом, характеризується відносною внутрішньою гомогенністю¹. У цьому контексті актуальним видається звернення до системи уявлень українського селянства, спрямованих як на сучасне середовище, так і на події в минулому. Однією з істотних складових означеної загальної проблеми виступає система стереотипних уявлень про «іншого», «чужого», яка завжди посідає важливе місце в картині світу будь-якого суспільства. Під «чужим», як

правило, розуміють етнічного або конфесійного сусіда. Виходячи з цього, метою цієї статті визначено аналіз одного з аспектів «картини світу» православних мешканців сучасного українського села на Півдні України (регіон Степового Побужжя) – уявлення про «штунду».

Джерельною базою роботи є польовий матеріал, зібраний методом традиційної для етнографічних досліджень співбесіди під час експедицій до с. Кумарі Первомайського району Миколаївської області впродовж 2008–2010 рр., а також погосподарські книги, які зберігаються в сільраді.

Вивченню «образу іншого» присвячена достатня кількість наукових праць, детальний аналіз яких неможливий у межах статті. Складність дослідження означеного явища полягає у його міждисциплінарному характері. Так, стереотипи досліджувались у контексті психології (Ю. Поссель, Т. Іванова, Т. Стефаненко)²; соціології, зокрема соціальних уявлень (С. Московичи, З. Сікевич)³; етнопсихології (П. Гнатенко, В. Павленко, А. Налчаджян, Ю. Платонов)⁴, лінгвістики (О. Белова)⁵. Історія уявлень, у т. ч. стереотипних, висвітлюється й у спеціальних історичних дослідженнях⁶.

Історіографія вивчення протестантських релігійних об'єднань на території України є також достатньо потужною – як в історичному⁷, так і в сучасному вимірі⁸. Проте, як справедливо зазначає дослідник протестантизму початку ХХ ст. С. Савченко, все ще не розкритим до кінця, серед багатьох інших, залишається і питання «штундисти в православному культурному оточенні»⁹.

Населений пункт Кумарі існує, ймовірно, з першої половини ХІХ ст. За етнічним складом, відповідно до даних сільської ради, більшість населення становлять українці (89,5 %), решта – молдавани, росіяни, цигани, поляки, угорці. За конфесійним складом, як свідчить голова сільської ради, «на селі є: церква московської парафії православна, п'ятидесятники-євангелісти, польська католицька громада». Найбільше тут православних, натомість інші громади – як протестантів (євангелістів), так і католиків – є невеликими (на сьогодні приблизно по 15–20 осіб).

Основну частину населення, уявлення котрої стосовно протестантів ми спробуємо представити, становлять ті, кого можна визначити як «умовно православних». У межах їхньої «картини світу» співіснують потреба відправляти окремі більш чи менш значущі християнські обрядові дії, необхідність захищати себе та свою родину від «навроків» та «поробляння», віра в Бога та у відьом, які «видоюють в корів молоко»; відзначання Храмового свята та впевненість в наявності впливових потойбічних сил біля певного каменя; обов'язковий похід на цвинтар під час «проводів» та до православної церкви під час великих свят.

У православної громаді є також активно віруючі люди, які згруповані навколо православного храму: вони щонеділі відвідують богослужіння, відправляють усі визнані в православ'ї ритуали. Найважливіше, що їх відрізняє від «умовно православної» більшості, це заперечення, принаймні декларативне, свого серйозного ставлення до всіх явищ, які можна віднести (за класифікацію Е. Дюркгейма¹⁰) до сфери магії.

Усі ці зауваги є дуже суттєвими, адже уявлення про «іншого» виходить з власної ідентичності, яка є динамічною та багатовимірною, а отже, змінюватись із плином часу може й уявлення про «іншого».

Вважається, що структура групового стереотипу складається з 1) уявлення про об'єкт; 2) оцінки об'єкта; 3) типу поведінки стосовно об'єкта¹¹. Проте відокремити перше від другого вкрай важко, оскільки в уявленні вже закладено оціночний елемент. З огляду на це, доцільно з'ясувати, по-перше, побутування назви «штунда»; по-друге, уявлення (зокрема, оціночні) щодо «конфесійного сусіда», що складаються як з досвіду сьогодення, так і з досвіду минулого; та, по-третє, ставлення (тип поведінки) православної більшості стосовно протестантів.

У назві, котрою зазвичай позначають місцевих протестантів, помітний певний оціночний елемент. Усі, без винятку, опитані нами представники умовно православної більшості вживали слово «штунда», «штунди».

Дослідниками релігійної ситуації на українських землях XIX – початку XX ст. приділяється велика увага штундизму, який зародився спершу в німецьких колоніях Південної України, внаслідок того, що німці-лютерани, прагнучи заповнити вільний від роботи час корисною духовною працею, збиралися для молитов, повчань та читань Святого Письма, при цьому іноді зберігаючи свою повагу до пастора та лютеранської релігії¹². Ю. Решетников виділяє два різновиди штунди у німецьких колоніях Півдня України: штунда пієтистська, яка не передбачала відходу її послідовників від своїх офіційних церков, та штунда серед менонітів (сепаратистська), яка призводила до виникнення нових громад на протигагу офіційним церквам¹³.

Релігійні громади, що отримали назву штундистських, існували в багатьох поселеннях колоністів Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній. Місцеві українські селяни різними шляхами потрапляли під вплив протестантів¹⁴. Одним із засобів такого впливу була наймана праця, коли православні селяни працювали у колоністів. Вони засвоювали німецьку мову, починали відвідувати штундистські зібрання¹⁵.

У процесі подальшого розвитку штундизм зазнав диференціації – на його основі виникло декілька релігійних угруповань: український баптизм, младоштундизм, мальованство та український адвентизм¹⁶. В. Меша зазначає, що подекуди штундистами називають дотепер баптистів¹⁷.

У Кумарах «штундами» іменують усіх «інаковірних», тобто неправославних. Іноді вирізняють з-поміж інших католиків, а іноді й вони розглядаються як «штунди» – залежно від того, наскільки респондент цікавиться релігійними питаннями. Трапляється також, що перелічують декілька конфесій: «У нас є адвентисти, якісь суботники, баптисти, ми на них кажемо «штунди». Саме слово «штунда» на сьогодні – доволі зневажливе, і водночас містить певний елемент страху, про що йтиметься далі. Релігійна громада, яка має молитовний будинок у Кумарах, є п'ятидесятницькою. Самовизначення належних до неї: «ми п'ятидесятники-євангелісти», «ми віруючі люди», «ми християне». Проте саме назва «п'ятидесятники» майже не фігурує у репліках інших про них.

Доцільно також окреслити історію «штунди» в с. Кумарі, виходячи зі свідчень місцевих жителів. Респонденти, віком від 1931 р. н. до 1963 р. н., розповідають про те, що в їхньому дитинстві, тобто у 1940–1970-ті рр. «штунд» було більше, але вони «ховались по хатах». Одна з опитуваних нами стверджувала, що «раніше в селі були штунди, ну, баптисти, але вони всі поїхали». Отже, в радянські часи в селі існувала протестантська громада (чітке визначення її конфесійної належності потребує подальших документальних досліджень).

Вартими уваги є й відомості, зафіксовані у погосподарських книгах Кумарської сільради. Прізвища Банг (1889 р. н.), Бермас (1906 р. н.), Гундір (1911 р. н.), Гундер (1921 р. н.) дозволяють припустити німецьке походження їхніх носіїв. Ще промовистішими є імена або по батькові окремих мешканців села у поєднанні з традиційними для Кумарів українськими прізвищами: Городник *Мартин* (1873 р. н.), Фадлинський *Мартин* (1901 р. н.), Свионтковська Юлія *Францівна* (1902 р. н.), Калинський Северин *Робертович* (1903 р. н.), Вербицька Людмила *Емануїлівна* (1910 р. н.), Свионтковський *Людвик* (1924 р. н.), Яновський *Франц* (1925 р. н.), Любомський Іван *Альфредович* (1926 р. н.), Шкаленко *Вільгельм* (1931 р. н.), Новошицький *Вільгельм* (1936 р. н.), Литвинюк *Адольф* (1936 р. н.), Яновський *Вільгельм* (1938 р. н.)¹⁸.

С. Савченко, вивчаючи протестантизм початку ХХ ст., зауважує, що магічно сприймаючи протестантське вчення про попереднє призначення, селяни намагалися імітувати «німецький» спосіб життя: змінювали зовнішній вигляд, починали голити вуса й бороду, вдягалися в типовий костюм німецького колоніста, вживали німецькі слова¹⁹. Можливо, й давали дітям німецькі імена? У кожному разі можемо припустити, що явище штундизму в Кумарах має довгу традицію, що започаткувалася наприкінці ХІХ ст. і тривала (ймовірно, у вигляді баптизму) протягом усього ХХ ст.

Як бачимо, стосовно «інаковірних» впродовж принаймні другої половини ХХ – початку ХХІ побутує визначення «штунда». Нагадаймо, що вже сама наявність окремої назви для будь-якого явища вказує на його «чужинність», відокремленість, відмінність від «своєї» повсякденної практики. Окрема назва дає підстави говорити про чітке розуміння «іншості» її носіїв, а отже, і певну стереотипізацію, яка є різновидом міфологічної свідомості. Кожна традиція створює образ «чужого», «іншого», виходячи з власної системи уявлень та цінностей²⁰.

Згідно з даними польових досліджень, пізнавальний аспект стереотипу стосовно «штундів» православної більшості складається з уявлень про їхню відмінність від «нас»: 1) обрядову; 2) моральну; 3) матеріальну.

Щодо обрядової відмінності, то тут органічно поєднуються уявлення про сучасних «штундів» (п'ятидесятників) та спогади про те, що чули в дитинстві (ці згадки поступово набувають фольклорних рис).

Про особливості суто релігійної обрядовості головні уявлення представлені такими судженнями: «вони кричать, біснуються, одне одного не чують» (про особливості богослужіння); «вони кожду неділю моляться, заплющують очі. І не хрестяться. Мабуть, не християни»; «церкву не признають, збираються в хаті». Відмінності поширюються і на календарну та сімейну обрядовість: «не правлять

паски, вони вважають [...], що це празник мужських яєць», «Рожество вони не празнують, в них такого нема»; «вони вірять у Христа, але не вірять у різні обряди. Як зайдете до них у хату, ви ікони не побачите, хреста не побачите, нічого не побачите. В нас плачуть за покойним, то в них похорон – це як радість, що людина кончила своє земне існування, що вона тут бідна мучилася, [...] а в загробному підніметься»; «це тільки веруючих ховають інакше трошки [...], без батюшки. Та співають там щось, розказують. Без ікон. Щоб не було вінків».

Уявлення православної (умовно православної) більшості, таким чином, стосуються поверхових, зовнішніх проявів протестантської релігійної обрядовості. Не помітно будь-якого осмисленого ставлення до головних положень християнства, розуміння розбіжностей між православними канонами та особливостями протестантського віровчення.

Наступний компонент уявлення про «штунду» стосується моральних якостей. Дослідник українського селянства пореформеної доби Ю. Присяжнюк писав, що перехід селян до протестантських віровчень був обумовлений, серед іншого, й «побутуванням серед протестантів етично привабливих стосунків (осуд пияцтва та лайки, скромність побуту, схильність до взаємодопомоги під час стихійних лих і в разі матеріальної скрути, «взаємна любов»)»²¹. Навіть агресивно налаштовані до протестантів православні селяни змушені були визнавати: «цей не вкраде, бо штундовий»²².

Нашими респондентами також відзначається передусім взаємодопомога у протестантській громаді. Наступна цитата дає змогу уявити найтипівіші уявлення в православній більшості як щодо «них», так і щодо «нас»: «не знаю, за які гроші, але вони сильно помагають друг другові. Цим вони сильно відличаються. От, наприклад, в тебе горе, чи в мене горе, вони помагають, сильно помагають. Тут [в селі] рідко хто, хіба що побагатші помагають. Ну, що я маю йти до неї помагати. А вона до мене. Як в мене оця жінка, проти мене багатша, живе, та вона зо мною [...] не так дружить. А ці, вони кажуть – сестри і браття. Так називають, і вони, ти не дай Бог у больниці, то вони з усього миру туди йдуть. Я лежала в терапії [...] і в нас лежала веруюча, то Боже мій, до неї йде весь мир. І звідки вони, якимось знають, деś пишуть, моляться там [...] я вважаю, що вони, мабуть, не такі грішні, як ми».

Крім сильної традиції взаємодопомоги, наші інформанти звертали увагу на заборону абортів. Оцінка цього явища православною більшістю різниться досить суттєво – від визнання переваги такої настанови («я дітей не родила, а освободилася, грішила перед Богом. А вони кажуть, що родять скільки є») до несприйняття й зневаги («веруючі і зараз по шестеро-семеро дітей мають. Їм нельзя робити нічого. То нашо це рожати кожне. А в мого чоловіка [в родині] було 15 дітей, але то помирало, то 10 живих лишилося. А що толку з тих дітей, щоб вони ілі»).

Отже, уявлення про «вищу моральність» у протестантській громаді, принаймні окремі його елементи, існує в українського селянства і сьогодні.

«Матеріальна» відмінність «штундів» має два головні виміри: 1) уявлення про «матеріальні стосунки» віруючих з церквою в «них» і в «нас»; 2) уявлення про більшу заможність «штунди» в минулому.

Щодо першого, опитувані нами православні наполягали на «економності» Православної церкви: «воно називалося десятина. Но тут хто як хоче, а там, у штунди, обов'язково. Той пастор знає, хто скільки пенсію отримує, хто яку зарплату, все повністю, обдиравка повна. А в церкві батюшка сам каже: «Я розумію, що немає, і на світло треба, і податок підняли за землю, і за хати, – він каже, – я це все розумію [...] Принесли – спасибі, не принесли, і на тому спасибі, що прийшли»; «в церкві ніхто тебе не силоє [...], но самому ж треба і свічку взяти, і може який рубль дати, ну, носять там, хто кине. І все. Ніхто не каже тобі, що дай чи не дай. А там, в штунди, треба. Там обов'язково треба».

Про заможність протестантів респонденти майже не говорили. Єдине свідчення з цього приводу стосується минулого. Оскільки опитаний – 1963 р. н., то йдеться, ймовірно, про 1970–1980-ті рр.: «...раніше в селі були штунди, ну, баптисти, но сім'ї ті зараз поїхали в Америку, хто в Ізраїль. Вони в основному багаті стали, і виїхали, хто в Конєцполь (колишнє сусіднє село, нині частина міста Первомайськ. – Т. Т.)».

У зв'язку з цим можна констатувати, що головними «маркерами» відмінності виступають передусім елементи зовнішньої обрядовості (вони не такі, як ми, бо не святкують Різдва й Великодня, ховають покійних без вінків, кричать і «бісуються» під час богослужіння); уявлення про взаємодопомогу в «їхньому» середовищі – набагато сильнішу, ніж у «нашому»; відсутність регулювання у питанні народжуваності; уявлення про матеріальну церковну повинність тощо.

Як уже зазначалося, стереотипні уявлення «про іншого» завжди містять елемент страху. Отримані нами свідчення також фіксують цей елемент. Підкреслимо, що всі вони пов'язані не з сучасною громадою п'ятидесятників, а з існуючою в минулому: «Ще я в дитинстві була, і дуже хотіла побачити, що як у них тамечки проісходить. А особливо був похорон, повісився в них, у штунди, син, то ми пішли на похорон. То як вони молилися, то дуже страшно було. Ми малі були, то ми злякалися, і звідти втікли. Вони не моляться, а переходять на інші язики, і получаїця «та-та-та-та-та», і нічого не понятно, що вони говорять. І можуть і по стінах дертися. Отаке-го... темні люди»; «а вони ж там кричать, падають, очі зажмурюють, що вони там роблять! І мама наша потеряла свідомість там від отого крику. Вони кричать, і таке, ой...».

Ще один наратив, видається, належить до «жахливого фольклору»: «Я вчилася в школі з дівочкою, вона не мала права ні зв'язочку носити, ні піонерський галстук. Вона ховала. І в себе в портфель то носила... А її брата в жертву принесли, закрили в погребі на 9 місяців. Немає, забрала бабка до себе. Так в погребі в жертву принесли. На хлібі й воді ти довго протягнеш? В них вера там така, дуже страшна».

Жахливий фольклор є суттєвою складовою уявлень будь-якого суспільства. Серед найпоширеніших сюжетів цього різновиду народної творчості – т. зв. «кривавий наклеп» (найвідомішим з них є уявлення про додавання до мами крові християнського немовляти або дівчини²³). Проте, як стверджують дослідники, він зазвичай спрямований на релігійні меншини й використовує теми ритуального канібалізму, інцесту, інфантициду для характеристики

«чужого» соціального порядку. При цьому «чужий» порядок виглядає як антипод власної, «своїї» культури²⁴. Те, що у власній культурі є табуованим, жаклиний фольклор робить дозволеним або навіть неодмінним атрибутом культури «іншого».

Описаному ставленню до «іншого» сприяла й політика радянської влади стосовно як релігії взагалі, так і протестантських конфесій зокрема. Адже «модель гомогенної тожсамості передбачає, що відмінності всередині колективної тожсамості належить визнавати за шкідливі, отже, вони мають підлягати уодно-стайненню»²⁵. Саме це й породжувало й продукувало певний страх перед інако-віруючими, що артикулювався через окремі «жахливі історії».

Аналізуючи ставлення (тип поведінки) «умовно православної» більшості до протестантської громади, потрібно брати до уваги передовсім розбіжності між висловлюваннями і практиками. Попри відчутний страх перед «штундою» в минулому (в радянські часи), у ставленні до сучасних віруючих респонденти жодного остраху не виявляють. У їхніх висловлюваннях можна помітити певну зневагу й нерозуміння. Проте, коли йдеться про практику повсякденного спілкування, ставлення до членів протестантського об'єднання є толерантним. Це відображається в сусідських стосунках, які не залежать від віросповідання сусідів; в участі православних у поховальних відправах віруючих тощо. Простежується й намагання наблизити до себе представників іншої віри. Показовим у цьому плані є такий текст: «А чо ж, п'ють веруючі. В мене сусідка була через дві хати верующа. Каже, можна пити трошки, так у Біблії написано. Трошки. Вона коли прийде, то до неї: «Галя, випий трошки», а вона: «Ну, капочку можна, тільки не упиватися»».

Таким чином, толерантне «ставлення до об'єкта» пояснюється передусім тим, що духовні пошуки займають не надто велику частину в світогляді сучасного українського селянина, а «штунди», змінивши віру, залишаються носіями традиційного селянського менталітету й багатьох спільних елементів «картини світу» в православної більшості та громади п'ятидесятників.

- 1 Верушевська М. Село як контекст дослідження. Анахронічна чи актуальна перспектива? / М. Верушевська // НТЕ. – 2007. – № 1. – С. 41.
- 2 Поссель Ю. «Этническое бессознательное» / Ю. Поссель // Сикевич З. В., Крокинская О. К., Поссель Ю. А. Социальное бессознательное. – СПб.: Питер, 2005. – С. 209–225; Иванова Т. В. Изучение этнических стереотипов с помощью проективных рисунков / Т. В. Иванова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 71–82; Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект-Прес, 2003.
- 3 Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – № 1 (Т. 16). – С. 3–18; № 2 (Т. 16). – С. 3–13; Сикевич З. В. Русские: «образ» народа / З. В. Сикевич. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996.
- 4 Гнатенко П. И., Павленко В. И. Этническая установка и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. И. Павленко. – Днепропетровск: ДГУ, 1995; Платонов Ю. П. Этническая психология / Платонов Ю. П. – СПб.: Речь, 2001; Налчаджян А. А. Этнопсихология / А. А. Налчаджян. – СПб.: Питер, 2004.

- 5 Белова О. В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян: автореф. дис. ... докт. филолог. наук: спец. 10.02.03 «Славянские языки» / О. В. Белова. – М., 2006.
- 6 Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. М. Яковенко. – К.: Критика, 2002; Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси: «Вертикаль», 2007.
- 7 Історія релігії в Україні: Навч. посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К., 1999; Савченко С. В. «Заблудла» та «вірна» паства очима православних місіонерів півдня України початку XX ст. (за матеріалами «Екатеринославских епархиальных ведомостей») / С. В. Савченко // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 117–127; Решетніков Ю. Є. Становлення та диференціація Євангельського руху в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». – К., 2000. Меша В. Г. Розвиток протестантизму в Україні та ставлення до нього офіційної влади і православної церкви (II пол. XIX ст.) [Електрон. ресурс] / В. Г. Меша. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/vsunud/2009-4E/09mvgipc.htm>.
- 8 Мокієнко М. М. Пізній протестантизм в Україні: інституційний та суспільно-політичний аспекти (1991–2004): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Запоріжжя, 2007; Назаркіна О. Соціальне обличчя протестантських громад України на межі тисячоліть / О. Назаркіна // Людина і світ. – 2001. – № 11–12. – С. 2–17.
- 9 Савченко С. В. «Заблудла» та «вірна» паства... – С. 121.
- 10 Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни [Електрон. ресурс] / Э. Дюркгейм. – 1998. Режим доступу: <http://www.i-u.ru/forum/>.
- 11 Налчаджян А. А. Этнопсихология. – С. 201.
- 12 Історія релігії в Україні... Меша В. Г. Розвиток протестантизму в Україні...
- 13 Решетніков Ю. Є. – Становлення та диференціація Євангельського руху... – С. 10.
- 14 Історія релігіїв Україні... – С. 159.
- 15 Меша В. Г. Розвиток протестантизму в Україні...
- 16 Решетніков Ю. Є. Становлення та диференціація Євангельського руху... – С. 10.
- 17 Меша В. Г. Розвиток протестантизму в Україні...
- 18 Погосподарські книги основних виробничих показників господарств колгоспників с. Кумарі та хутору Запорожжя 1944–1946.
- 19 Савченко С. В. «Заблудла» та «вірна» паства... – С. 122.
- 20 Белова О. В. Этнические стереотипы... – С. 32.
- 21 Присяжнюк Ю. П. Українське селянство... – С. 243.
- 22 Там само.
- 23 Панченко А. А. Христовщина и скопчество: фольклор и традиционная культура русских мистических сект / А. А. Панченко – М.: ОГИ, 2002. – С. 161–168; Львов А. Кровь и маца: тексты, практики, смыслы // Религиозные практики в современной России: Сб. ст. / Под. ред. К. Русселе и А. Агаджаняна. – М.: Новое издательство, 2006. – С. 51–68.
- 24 Панченко А. А. Христовщина... – С. 163.
- 25 Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С. 64.

SUMMARY

Tetyana Tchorzevska

STEREOTYPED PRESENTATION ORTHODOX BELIEVER ABOUT OF «CHTUNDAS»

The article is devoted one of actual aspects of problem of persons and social space in a traditional culture: the opposition «one's relations – strange». In particular, presentation/attitude is considered between separate local group which was named by orthodox believer and protestant on instance Ukrainian village.

Key words: stereotyp, presentation, one's relations, strange, orthodox believer, protestant.